

Kaart van de verstedelijking

Verantwoording

De op www.landschapinnl.nl gepubliceerde kaartenreeks is afkomstig uit de *Atlas van de verstedelijking* (redactie: Reinout Rutte en Jaap Evert Abrahamse, 2014). In de onderstaande verantwoording wordt ingegaan op de totstandkoming van de kaarten en de gemaakte keuzes.

De ruimtelijke ontwikkeling van de stad, die in deze atlas centraal staat, wordt op de fasenkaart in beeld gebracht aan de hand van de toename van het bebouwde oppervlak tussen 1200 en 2010. Dit type kaart is niet nieuw. In de *Atlas van Nederland* (Den Haag, 1963-1977, blad IX-3) is van elf steden een kaart van de groei in fasen opgenomen. Soortgelijke kaarten zijn ook te vinden in enkele stadsmonografieën en in de afgelopen jaren is de groei van bijvoorbeeld Rotterdam, Gouda en Amsterdam in opdracht van het stadshistorisch museum ter plaatse in beeld gebracht door middel van een fasenfilm. Maar de manier waarop de fasenkaarten voor dit boek zijn samengesteld en uitgevoerd is wel nieuw. Bovendien bestonden ze voor een groot deel van de vijftig steden nog niet.

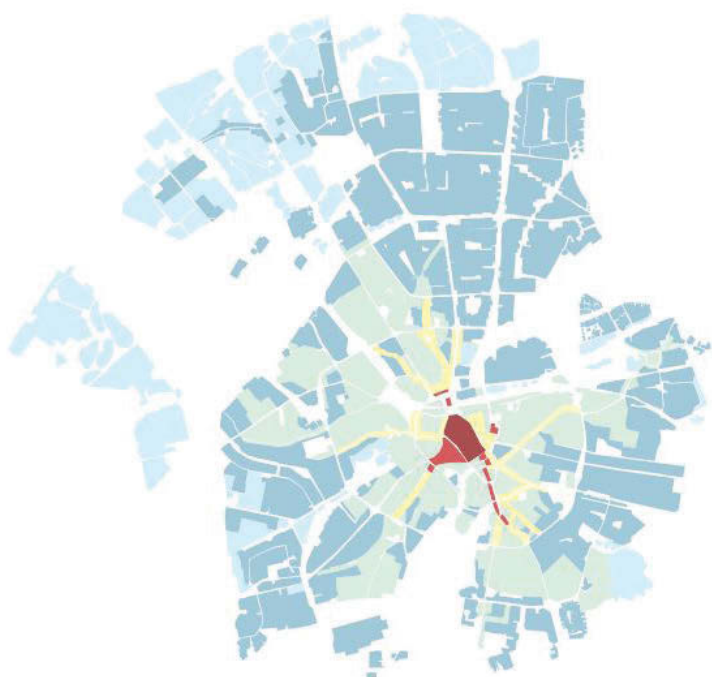
Datering

Om vergelijking goed mogelijk te maken is voor alle steden uitgegaan van dezelfde peiljaren: 1200, 1350, 1500, 1650, 1750, 1850, 1900, 1950, 1980, 2010. Bij het vaststellen van deze jaren is enerzijds gestreefd naar een vaste regelmaat in de tussenliggende periodes, anderzijds gelet op golfbewegingen in de ruimtelijke expansie door de eeuwen heen. Omdat we van de huidige stad het aanzien, de vorm en de omvang willen begrijpen, is van het tegenwoordige bebouwde oppervlak met behulp van verschillende kleuren bij benadering in kaart gebracht (groengebieden zoals parken en sportterreinen zijn niet ingekleurd) uit welke tijd de nederzettingsstructuur (wegen/straten, verkavelingspatronen) stamt. Hierbij moet niet uit het oog worden verloren dat hoe ouder de nederzettingsstructuur is des te groter de kans dat de invulling daarvan – de bebouwing – in de loop der tijd is vervangen. Die bebouwing is dan dus jonger dan de kleur van het peiljaar op de kaart. Maar nederzettingsstructuren zijn doorgaans erg taai, wat dikwijls wordt aangeduid met het begrip inertie.

Colofon

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
033 – 421 7 421
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

Bronnen

De kaarten zijn gemaakt op basis van divers bronnenmateriaal. Naast de literatuur die hierna per stad wordt vermeld, bestaat het uit door stadsarcheologen geleverde gegevens, uit informatie verkregen tijdens veldwerk en uit een grote hoeveelheid kaarten. De belangrijkste gebruikte kaartbronnen zijn:

- De stadplattegronden van Jacob van Deventer. Met een voorwoord van C. Koeman en een inleiding van J.C. Visser (Weesp/Alphen aan den Rijn/Landsmeer, 1992- 1998) – Map 1: Zuid-Holland, Map 2: Utrecht, Map 3: Noord-Holland, Map 4: Friesland, Map 5: Overijssel, Map 6: Gelderland, Map 8: Noord- Brabant en Limburg;
- Theatrum Urbium Belgicae of Tooneel der steden van de Vereenighde Nederlanden, uitgegeven door Joan Blaeu, 1649 (of latere edities);
- Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000. 4 delen, 1830-1859 (Groningen, 1990);
- Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (TMK), 1850-1864;
- Gemeentekaarten van Jacob Kuiper, 1865-1870; Chromotopografische kaart des Rijks 1:25.000 (de zogenoemde Bonnekaarten) in Historische Atlas. 11 delen, 1884-1930 (Den IJp/Landsmeer, 1989-1991);
- Atlas van Topografische Kaarten 1:50.000. Nederland, 1955-1965 (Landsmeer, 2006/2007); Topografische kaarten van Nederland, 1:25.000, diverse bladen van omstreeks 1900, 1950 en 1980;
- Top 10 vectorkaart 1:10.000, 2010;
- Per stad is indien beschikbaar ook gebruikgemaakt van specifieke historische kaarten. Deze zijn te vinden in de literatuur die bij elke stad in de atlas is opgenomen.

Het bronnenmateriaal is niet alleen zeer uiteenlopend van aard maar geeft ook lang niet altijd de situatie weer precies ten tijde van de peiljaren. Bovendien zijn niet alle kaarten even betrouwbaar. Om deze euvels het hoofd te bieden zijn verschillende kaarten vergeleken en boden de literatuur en het veldwerk in de steden veelal uitkomst. Evenwel blijft het een weergave bij benadering die ongetwijfeld hier en daar voor verbetering vatbaar is. Alle fasenkaarten zijn afgebeeld op dezelfde schaal. Van een klein aantal omvangrijke gemeentes, zoals Emmen en Ede, is een deel van het landelijke gebied dat daartoe behoort niet afgebeeld.

Gemeentegrenzen

Vanzelfsprekend moesten bij het samenstellen van de fasenkaarten nog meer keuzes worden gemaakt. De gemeentegrenzen in 2010 bepalen het gebied dat in kaart is gebracht. De toename van het bebouwde oppervlak in aangrenzende gemeentes is dus niet afgebeeld, al zegt die in bepaalde gevallen iets over de ruimtelijke ontwikkeling van de onderhavige stad. Als echter in een atlas als deze geen strenge keuzes worden gemaakt, dan blijf je aan de gang en is het eind zoek. De digitale Top 10 vectorkaart 1:10.000

uit 2010 is gebruikt als onderlegger, met dien verstande dat met het oog op de leesbaarheid een beperkt aantal topografische gegevens in grijs is weergegeven: de hoofdinfrastructuren van water, spoor en wegen. Het stratenpatroon in de stad is wit. Het stratenpatroon in omliggende gemeentes is ook weergegeven (in grijs), zodat kan worden onderscheiden in hoeverre daar aan de stad grenzende bebouwing is te vinden.

Annexatie buurgemeentes

Bij het in kaart brengen van het bebouwde oppervlak door de eeuwen heen is het gebied dat bij de stad hoorde in principe steeds als het uitgangspunt genomen, of dat nu de stadsvrijheid in de middeleeuwen was dan wel de gemeentegrens in de 19de of 20ste eeuw. Dat betekent dat dorpen die door annexatie van buurgemeentes binnen het stadsgebied kwamen te liggen, zijn gedateerd op basis van het jaar waarin de annexatie plaatsvond en dus niet op basis van de ouderdom van het dorp. In enkele bijzondere gevallen is hiervan afgeweken als de vorm van de bebouwing buiten het stadsgebied van grote invloed was op de ruimtelijke ontwikkeling van de stad, bijvoorbeeld de lintbebouwing op de dijken bij Dordrecht of de bebouwing tussen Breda en Ginniken. Bij de steden waar zich zo'n bijzondere situatie voordoet, blijkt dat uit de toelichtende tekst. In een aantal andere gevallen is het uitgangspunt niet toepasbaar door de afwijkende aard van de gemeente. Ede, Emmen en de Haarlemmermeer werden pas tot stad in de tweede helft van de 20ste eeuw. Daar is van alle nederzettingen binnen de gemeentegrenzen van 2010 de datering van het bebouwde oppervlak terug in de tijd gedateerd zover het bronnenmateriaal dat toelaat. Zaanstad, Sittard-Geleen en Heerlen, die een uitzonderlijke vorm van verstedelijking kennen – niet geconcentreerd maar verspreid – zijn op dezelfde manier behandeld.